

EXTRAS DIN
„DACOROMANIA“
ANUL IV (1926).

SFINȚII-MEDICI
IN GRAIUL ȘI FOLKLORUL ROMÂNESC.

DE
V. BOGREA.

CLUJ, 1926.

INSTITUTUL DE ARTE GRAFICE „ARDEALUL“
STRADA MEMORANDULUI No. 22.

Sfinții-medici în graiul și folklorul românesc.

La 1-iu Iulie, Calendarul ortodox fixează pomenirea „Sfinților fără de bani vraci Cosma și Damian“¹. Rânduiala sfeștaniei celei mici sau Rugăciunea celor șapte coconi pentru cei ce nu pot dormi invocă ajutorul „Sfinților Mucenici și vindecători fără de argint Cosma și Damian, Chir și Ioan, Panteleimon și Ermolae, Samson și Diomid, Mochie și Anichit, Thalaleu și Trifon“².

Acești „doftori fără de arginți“ (ιαματικοί ἀνάργυροι)³ eră

¹ V. *Sinaxariul*, la sfârșitul „Euhologhiului s. Moltitvenicului“ dela Iași, 1749: Chir și Ioan îi preced imediat (31 Iunie), după cum Ermolae (26 Iulie) precede pe Panteleimon (27 Iulie). — De fapt, însă, există trei perechi de Sfinți cu acest nume (Cosmă și Damian): una din Asia, alta din Arabia și alta din Roma. La 1-iu Iulie, calendarul ortodox prevede serbarea acesteia din urmă, dar și celelalte sânt prevăzute, respectiv, la 1-iu Novembre și 17 Octombrie (V. pentru acestea, ca și pentru tot ce se referă la viața și cultul Sfinților, monografia lui Ludwig Deubner: *Kosmas und Damian, Texte und Einleitung*, Leipzig 1907, p. 38 sqq.). — Notăm însă, că „*Vracii*, numiți altmintrelea și *Vălași*“, cari cad în Joia din săptămâna albă (Marian, *Sărbătorile la Români*, I, 255; *Rev. critică-literară*, III, 206), sânt o simplă alterare din Sf.-*Vlasie*, serbat de popor la 11 Februar (v. I.-A. Candrea, *Calendarul Babelor*, în „*Adevărul Literar*“ din 13 Maiu 1923); cf. și D. A. Kerler, *Die Patronate der Heiligen*, art. *Ärtzte*, unde se dă (p. 9) un Sfânt medic *Blasius* din *Sebaste* (Armenia): la el se referă „*Blasiussegen*“ de la 3 Februarie în Germania și Boemia (v. Wetzer—Welte, *Kirchentextikon*², s. v.).

² V. d. e. *Euhologiu*, ed. II, Blaj, 1893, pp. 130, 426 = *Εὐχολόγιον*, Veneția 1806 [tipărit greșit: 1086], pp. 397, 538: „τῶν Ἀγίων καὶ ἰαματικῶν Ἀναργύρων Κοσμᾶ καὶ Δαμιανοῦ, Κύρου καὶ Ἰωάννου, Παντελεήμονος καὶ Ἐρμολάου, Σαμφῶν καὶ Διομήδους, Μωκίου καὶ Ἀνικήτου, Θαλαλαίου καὶ Τρύφωνος“.

³ Vechea sinonimică relativă la „medic“ sau „doctor“, se cuprinde în esență în următorul text din Pravila moldovenească: „Când va zice *vraciul* că iaste rana de moarte sau nude moarte, îl vom crede; mai vartos, când se va afla, că *vraciul* iaste *dascal*, cum le zice acestora *doftori*: atunce se crede și mai bine, decât ar fi altul mai prost, *bărbiliariu*, sau *descântătoriu*“ (v. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*, I, no 504; idem, *Medicina legală în legile vechi românești*, București 1924, p. 11, n. 99). Ierarhia e, deci, evidentă: *dascălul* (profesorul, cf. *ιατροσοφιστής*), *doctor* în medicină, e superior simplului *vraci* fără titlu, dar acesta e, la rândul său, superior unui *bărbier* sau unui *vrăjitor*, deși, originar, *vraci* și *vrăjitor* sânt

firesc să pătrundă și la noi în traiul și graiul poporului, unde faima lor și numele unora dintre ei¹ răsună până astăzi în proverbe, idiotisme și descântece.

frați buni (cf. și engl. *horseleech* 'veterinar' = mgerm. *lâchenaere* 'medic', popr.: 'descântător'), iar *vaciu* e termenul generic atât pentru medicul literat, cât și pentru cel empiric (v. Longinescu, *o. c.*, p. 7; cf. însă și N. Iorga, *Medici și medicină în trecutul românesc*, în „Ist. Rom. în chipuri și icoane”, ed. II, p. 314). Din această terminologie arhaică, la care se mai poate adăugi, în același sens cu „descântătoriu” (magician): *vâlhovnic* (care e și „farmazon”, dar și „filosof”, cum era firesc într-o vreme când filosofii erau puși pe același plan cu astrologii, „numărătorii de stele” (cf. Longinescu, *Din privilegiile filosofilor în dreptul vechiu românesc*, în „Conv. Lit.” din 1910, p. 251 sqq.), apoi, pe aceeași treaptă cu „bărbierii”: *fel(d)cerii* și *patronii* (v. Dr. V. Gomoiu, *Din istoria medicinei și a învăț. medical în România*, București 1923, p. 98), „lecuind”, și ei, ca și alți „șarlatani, cari se zic dohtori” (ibid., p. 77), mai târziu și sporadic, chiar: *fisic* (cf. engl. *physician*, „doctor, medic”, i. e. „vindecător de boalele trupului”, dar și gr. *φυσικῶς ποιεῖν*, lat. *physica* „recepta”: Röhr, *Der okkulte Kraftbegriff im Altertum*, Leipzig 1923, p. 73 sqq.), singur „doctor” (*doftor, dohtor*) dăinuiește, alături de *medic*. — Pentru *hirurg*, găsim, pe lângă vechiul *gerah* turcesc și *firulic* leșesc (Cantemir, Hron., 890, etc.), varianta *firig* (Gomoiu, *o. c.*, p. 63). — În materie de ginecologie, avem: *moașe, femei pricepute la moșit* (cf. fr. *sages-femmes*), pe lângă *descântătoare* și *fermecătoare* (cf. Longinescu, *o. c.*, p. 3), adecă universalele și eternele *babe* (cf. rus. *baba* 'moașă', litv. *senoji*, idem, litt. 'die Alte', vg. *hefianna*, din lat. *anus* 'altes Weib', vgr. *ιατρομαία*, etc.): criteriul obișnuit e bătrânețea, experiența (v. Schrader—Nehring, art. *Hebamme*), cum arată, de altfel, însuși *moașă* (cf. *moș*), și numai excepțional alté note: lat. *obstetrix* (asistența parturientei, ca'n rom.-basarab. *acușeră*, „accoucheuse”, sau engl. *midwife*, litt. 'Mitweib'), vgr. *ομαφολοτόμος* (cf. rom. *babă-de-buric, nașă-de-buric*). — Adăugim că, în această lumină, se pot explica și cele două vorbe populare, rău înțelese de Zanne: „Calabalâc la buric” (II, 22) și „Noroace în floace” (II, 159), de fapt o urare grosolană la adresa tinerelor măritate, a cărei formă completă sună: „Noroc la floc și calabalâc la buric!” (aluzie la apropiata sarcină).

¹ *Sf. Pantelimon* („Marele Mucenic și Tămăduitor”, serbat la 27 Iulie a doua zi după Ermolae) e patronul „nosocomiului” sau „spitalului nemernicilor săracilor bolnavi ot Mănăstirea Sf. Pantelimon, care este zidită și inzestrată de cel întru fericire răposat Domn al doilea Grigorie Ghica Voevod” (v. hrisovul Logofătului Gr. Ghica, din 1813, la V. A.-Urechia, *Istoria Românilor*, X, p. 1012). — Venerat patron de spitale și tămăduitor fără arginți e și *Sf. Spiridon*: așezămîntul spitalicesc din Iași și biserica din Botoșani sânt vestite în Moldova. — Poate că și *Ermolia*, n. de părau sucevean (v. Dicț. Geogr.), să fie identic cu *Ermolai*e (firește, fără nici o legătură cu vreo presupusă putere de tămăduire a apei, ca și topon. dobr. *Ermalai*, după n. unui pescar). — Ca omonimie, se poate compara și vr. *Ermolai* (Bianu-Hodoș, *Bibliografia rom. veche*, II, 346) = rut. *irmolōi*, „Buch, das die ersten Verse der

I. — Zanne, *Proverbele Românilor*, VII, 169, înregistrează zicătorile: „A fi sfânt fără de argint“, „Sfânt fără de arginți“, despre un „om, care-ți face treabă fără să ceară plată; om cinstit, dar sărac“ (cf. „sărac, dar curat“).

Aluzia la Sfinții „doftori fără-de-arginți“ e atât de evidentă, încât — probabil, de aceea — meritosul strângător al proverbelor noastre a crezut de prisos s'o releveze¹.

II. — Un „descântec de bubă“, publicat în tânăra revistă de folklor din Blaj, „Comoara Satelor“, an. I (1923), p. 16, începe astfel:

Amin, amin.
cosman de amin.
Vracii Domnului
descântecul sfintei Mării².

Kirchenlieder (kanoni) enthält“ (Żelechowski, I, 327), adică *irmologhiu*. — *Anitchit*, poate contaminat cu *Nichita*, apare în n. de fântână dorohoian *Anichita* (v. Marele Dicț. Geogr.); *Diomid*, în *Domide* (cf. rut.), iar pe *Samson* (Σαμψών) îl avem și ca *Psampson*, cum vom arăta în alt loc, unde va fi vorba și de celelalte nume în chestie. — Pentru *Luca* Evanghelistul, ca patron al medicilor, și pentru *Pantaleon* din Nicomedia, v. Kerler, o. c., pp. 9—10 (unde „Nikodemien“ e o greșeală de tipar).

¹ „In dar ați luat, în dar dați-ne“ (δώρεάν ελάβετε, δωρεάν δότε ἡμῶν), sună o invocație populară ngr. către „Anargyri“ (v. Arnaud, I. infra ç., p. 517).

² „Babele sânt convinse că darul de a lecuî îl au de la Maica Domnului, sau de la lele . . .; de asemenea cred că le vine în ajutor Sfânta Vineri . . .“ (Dr. N. Leon, *Istoria naturală medicală a poporului român*, p. 18). *Panaghia* (Παναγία), „Prea-Sfânta Fecioară Maria“, apare consecvent în exorcismele Grecilor moderni (v. L. Arnaud, *La Baskania ou le mauvais oeil chez les Grecs modernes*, în „Edios d'Orient“ din 1912, p. 511 s. qq.), precum apare uneori și *Sf. Paraschiva* (Sf. Vinere), împreună cu Sf. Pantelimon și Cosma și Damian (ibid., p. 518), înlocuitori creștini ai vechilor divinități vindecătoare păgâne, detronate de evul-mediu bizantin. Cf. și Ed. Stemplinger, *Antike und moderne Volksmedizin*, Leipzig 1925. — „Sfânta Maica Preacurata“ apare și'n descântecul de deochiu din recenta colecție a păr. Birlea (*Cântece popor. din Maramureș*, II, 327), care începe: „Doi ochi răi ți'o străcat, și nouă sfinți ți-o vindecat“, iar într'o variantă mai nou publicată din „Comoara Satelor“, II (1925), p. 104, descântecul „de deochiu“ (sau „ghiocitură“ = deochetură) începe:

„Amin, amin
„cosman de amin.
„Vracii Domnului,
„descântecu' sfintei Marie Maria“ (sic), — acest „Maria“

fiind, de fapt: *Mare*, cum se vede dintr'un alt pasagiu al colecției Birlea (II. 361): „O plecat Sfânta Măria Mare, Cu săcurea mare, În pădurea cea

Cele supuse până aici ajung pentru a înțelege că cele două versuri din mijloc trebuie interpretate și ortografiate precum urmează :

Cosma(n) [și] Damian,
Vracii Domnului.

Un „descântec de șarpe“, reprodus după un ms. religios din Chiojdu-Mic (Buzău) în rev. „Ioan Neculce“, IV (1924), p. 236, sună, în adevăr, precum urmează : „Amin, amin ([de] doao ori), *Cozma* și *Damiian*. Să mâneacă Maica Sântă Măria Duminecă de dimineață la fântână și găsi pe Spinărăulu [șerpe], șezând pe piatră veninatu, topsecatu, pelinatu, ciumăratu...“¹.

Greșeala pe care o face revista blăjeană însă, — care, de fapt, nu face decât să reflecte o confuzie populară, — apare totuși în cele mai vechi culegeri de descânțece și se întâmpină, de la olaltă, în mai toate publicațiunile de acest soi.

„Amin, amin, și *Cosma d'Amin*, ai iamata [= ἄγιοι ἰαματικοί !], că m'au mușcat giata cu muștere zimți“, începe un descântec „de mușcătura șerpelui“, tipărit, acum câteva decenii, în „Buciumul Român“, III, p. 140. — „Amin, amin, *Cosma d'amin*“ apare constant, ca „incipit“, la o serie de 6 descânțece, diferite, din „Monografia com. rur. Stălinești [= Stăniliești]“, de N. T. Moceanu (pp. 135, 137, 138, 141, 143). — „*Cuzman de Amin*, liacu lu Dîordîe“. sună, ca refren, invocația într'un descântec de deochiu din colecția *Graiul nostru*, a d-lor Candrea—Densusianu—Sperantia (II, 126), cum și'n *Graiul din Țara Hațegului* al d-lui O. Densusianu (p. 343), supt forma : „*Cozmă d'e amin*“. — „Amin, amin, *Cosman d'amin*“, începe și „descântecul miluitelor, sfintelor“ din *Colecțiunea folclorică română din Răcășdia și jur*, de E. Novacovicu, p. 132².

mare . . .” — „*Maica Sfânta Duminecă*“ se invocă, în sfârșit, într'un descântec de dragoste, publicat acum în urmă de Dr. Ch. Laugier (*Contribuțiuni la etnografia medicală a Olteniei*, p. 134), care, vorbind de brâncă (o. c., p. 89), spune că „în Vâlcea și Romanați, se scrie brânca, scriindu-se de-a îndărătele, sub numele *Sfinților fără de arginți*: ‘Vindecați brânca de la robul lui Dumnezeu cutare’ etc.“

¹ Un descântec „de mușcătura de șarpe“, remarcabil prin formulele cabalistice ce cuprinde („Da zalea malea“ amintește pe „halea malea“, etc.), v. în colecția bănăjeană, citată mai departe, a lui E. Novacovicu, p. 138.

² „*Hera împărat*“ din descântecul de pocitură (*ibid.*, p. 137) pare a fi: *Ler-Împărat*.

Identificarea era din cele mai ușoare. „Cosma și *Diamin*“ din descântecul de „Samcă“ sau „borză“ (Marian, *Nașterea*, p. 35¹), oferă, așa-zicând, un termen mediu, întocmai ca și „Amin ! *Cosmă, Dămin*“ din Pamfile (*Sărbătorile de vară la Români*, p. 161) sau „Amin, amin, *Cosmandin*“ (v. Hasdeu, *Etym. Magn.*, s. v. *amin*, col. 1074).

De fapt, aceste „etape intermediare“ sânt absolut superflue pentru recunoașterea numelor *Cosma* și *Damian*, care se ascundeau sub deformațiunile populare, odată ce intervenția acestor „Dioscuri creștini“ în descântec e bine cunoscută² și odată ce știm că „Sf. Cosmadin“ se serbează în popor tocmai la 1-iulie³, adică în ziua de Sf. Cosma și Damian.

Singurul lor rost este acela, că ne desvăluie mecanismul etimologiei populare care a făcut din *Cosma* și *Damian*: „Cosman de amin“.

Numele acestea nefiind prea obișnuite și ajungând prin urmare obscure („obscurata diu populo“, zice Horațiu, *Epist.*, II, 2, 115), sub influența lui *amin* precedent, *Damian* a fost analizat în: *de + amin* (cf. *Demian* și „*Diamin*“ sus-citat), iar, sub influența lui *Damian* însuși, *Cosmă* a fost transformat în: *Cosman* („*Cuzman*“, cf. „*Cosmandin*“).

În ce privește *Cosmandin*, la formarea lui — după o procedură sintetică cunoscută din exemple ca *Antanasii = Anton + Atanasie* (17—18 Ian.), *Todorusale = Todor + Rusalii*, etc. — a putut contribui și analogia cu *Costandin* (Constantin).

III. — O altă expresie populară, în care, după credința noastră, avem a face cu nume de „Sfinți vindecători fără arginți“ este faimoasa locuțiune: „a umblă *teleleu-Tănase*“. Dar, pentru demonstrarea lucrului, va fi necesar, de astă-dată, un mai mare încunjur.

După sensu-i curent, expresia citată înseamnă: „a umbla mereu, fără rost; flâner, rôder, herumschweifen, bummeln“. Ea face parte, ca atare, dintr'o întreagă grupă de locuțiuni sinonime, începând cu *a umblă* sau *a bate*.

¹ „Mira Slava (?)“ din colecția de „Vrăji, farmece și descântecuri“ a aceluiași, p. 88, e, după toată probabilitatea, satul ieșean *Mitroslava*.

² Cf. și Gaster, *Literatura populară română*, p. 417.

³ V. Marian, *Sărbătorile la Români*, I, 228; Pamfile, I, c., și I. -A. Candrea, *Calendarul Babelor*, ad loc.

Pentru claritatea expunerii, le vom împărți în două serii (compuse cu *a bate* și compuse cu *a umblă*), deși cele mai multe din ele se întrebunțează deopotrivă cu ambele verbe¹.

1. *A bate berbunca* (*bărbunca, bărbunc, vărbunc* = germ. *Werbung*, „recrutare“; v. Dicț. Ac., s. *bărbunc*, „racolage, danse paysanne“, unde se citează expresia *a jucă verbuncul* și adv. *în verbunci*, „în lumea largă“, propr.: „în armată“²). — 2. ~ *brambura* s. *bambura* (v. Dicț. Ac., s. v. și cf. *gambură*, „locul unde fug cei cari au bătut țel în jocul cu mingea de-a tria-lunga“, din glosarul Viciu, p. 45, it. *a bāmbera*, „la întâmplare, la noroc, fără socoteală“, turc. *bambere*, „gradus, ordo, échelle, Leiter“; onomatopeic?³). — 3. ~ *ciamburul* s. *giamburu* (Șezătoarea, IX, 155): aluzie la „ceamburile“ prădălnice de odinioară ale Tătarilor (v. Șăineanu, *Infl. orient.*, II¹, 121); cf. varianta secundară: *a umblă sambura* (*Graiul nostru*, II, 211)⁴. — 4. ~ (*h*)*alcaoa* (*Zanne, o. c.*,

¹ *Bat berbunca* (atestat și la Pascu, *Etimologii rom.*, I, 62), mi-e cunoscut din satul mieu, Târnauca-Dorohoiu, întocmai ca și *bat hambesa*: nici bogata listă de „izolări“ ale verbului *bat*, dresată de d. A. Philippide (*Specialistul român*, Iași 1907, p. 24 sq.) nu le dă însă; cf. și Dicț. Acad., s. v. *bate*, I, 1.

² Sensul „verbuncului boalei“, citat acolo din glosariul muscelian al lui Codin (p. 78) cadrează perfect cu ideea de „stagiu, durată“ (a serviciului militar). Mai curios e *lăzăret*, „timpul ce-i scris cuiu să-l trăiască“: ‘și-a făcut lăzăretul!’ — sau timpul cât o să ție o boală; ‘de geaba cerci s’o le-cuești, că nu scapi de ea, până nu și-o face lăzăretul!’ (același glosar, p. 46); dar și aici, tranziția de sens și confuzia se explică destul de ușor prin durata carantinei. (O tot atât de interesantă confuzie se relevă în „Ztschr. f. vergl. Sprachforsch.“, din 1925, p. 107, în mgerm. *spittal*, „Ausatz, lepra“, *spitalich*, „lepros“, lit.: „spital“, „bolnav de spital“). Glosatorul însuși a înțeles aceasta, mai târziu (*Muscelul nostru*, I, p. 43, n. 2): „Carantine, care, înainte se numeau *lăzăret*, de unde, poate, a rămas cuvântul *lăzăret*: ‘să-și facă boala *lăzăretul*, și trece ea!’“ — Dar, pentru că veni vorba de *lăzăret* și pentrucă sântem în plin folklor medical, să observăm că însuși numele acestă (it. *lazzaretto*) derivă, după o recentă explicație a lui L. Spitzer (admisă și de Nyrop, *Italienske Ord i Dansk*, Copenhaga 1922), nu din *Lazarus*, cum se credea până acum, ci de la insula venețiană Santa Maria di *Nazareth*, unde s’a constituit, în 1423, primul *lazaret* (cf. Herrig’s „Archiv“, și „Die Neueren Sprachen“, XXXIII [1925], p. 77 sq.), precum faimosul *ghetto* nu derivă din *aegyptius*, ci din veneț. *ghetto*, tosc. *getto*, „Giesserei“ (după turnătorii ce fusesse odinioară în cartierul evreiesc: *ibidem*; cf. și „Jahrbuch für Philologie“ I [1925], p. 136).

³ Cf. și rut. *bamburá*, ‘grosses, grobes Ding’, (Želechowski, I, 12).

⁴ Cf. mai jos no. 37 (*paghiaz*, cum și *năvrapi* (Ureche, ed. Giurescu, p. 55 = Iorga, *Din faptele străbunilor*, p. 66, unde se glosează: „*azapi*, oaste de avangardă turcească“, identic cu *asapizii* = prădătorii, din Șincai: *ibid.*,

IV, 245): reminescență istorică a vechilor exerciții militare orientale consistând în aruncarea sulitei (cf. *geridul*) printr'un cerc de fier (v. Șăineanu, *o. c.*, ad loc.). — 5. ~ *hambesa* (Pamfile, *Jocuri de copii*, II, citat în Dicț. Ac., dă însă numai varianta cu *umblă*) se lămurește prin următorul pasagiu din monografia lui Kaindl, *Die Huzulen*, p. 11 sq.: „De Paști, flăcăii obișnuiesc a lua parte la un joc, pe care-l numesc *hambas*. Acesta consistă în aceea că flăcăii formează un lung lanț, ai cărui membri au fiecare datoria ca, cu toată repeziciunea cea foarte mare a mișcărilor, să nu iasă din rând. Conducătorul, prevăzut cu un băț ușor sau cu o ciuște (basmă răsucită), aleargă repede, când la dreapta, când la stânga, așa că e aproape cu neputință să-l urmezi fără a părăsi rândul. Unuia din cei ieșiți din rând se silește conducătorul să-i aplice o lovitură. Dacă reușește, atunci întreg șirul se desface, pentru ca, la un semn dat, să se întrunească iarăși la joc“¹. — 6. ~ *lela* (Rev. critică-literară, III, 87, etc.)² se explică, de asemenea, prin următoarea adnotație a lui Budai-Deleanu la versul „Nu va bate el în zădar lela“ din „Țiganiada“ (ed. Cardaș, p. 37): „...Precum este și acest cuvânt *lela*, care trebuie bine a se osebi de către altul asemenea cuvânt, *lele*³. În Ardeal, spre părțile Hațegului, au copiii țăranilor, mai vârtos cei cari păstoresc vitele, un fel de cântec ce-i zic *lela*. Iși strâng

p. 93). — Pentru asemenea supraviețuiri istorice în jocurile copilărești, cf. n-le următoare, cum și O. Weise (*Die deutsche Sprache als Spiegel deutscher Kultur*, p. 41): „Auch das Kinderlied spiegelt z. T. die kriegerischen Ereignisse früherer Zeiten wieder“, iar, ca exemple mai puțin cunoscute, v. interesante jocuri de copii, din colecția d-lui G. Precup (în rev. „Scânțea“ din Gherla, II [1925]): *Hol van Iancu*, în care doi copii, prinzând picioarele unui scaun, se lovesc reciproc cu un ștergar, întrebându-se: „Hol van Iancu“ și răspunzându-și: „Itt van Iancu“ (p. 64), și *De-a mare-i tina pe Moldova*, în care un șir de copii, ținându-se de mână, vor să treacă pe sub „porțile Basarabiei“, închipuite de alți doi copii prinși de mâni, și-i întrebă: „Mare-i tina pe Moldova?“ și: „Ce vamă luați?“ etc. (p. 65).

¹ Cât privește etymonul, ne-am putea gândi la un reflex al germ. v. *han(m)peiz* 'Hahnenbiss', mlat. *gallimordium* (firma caselor de toleranță înfățișând un . . . coș avec sa . . . cocotte), din care și ceh. *hampejs*, *hanpas*, etc. (Berneker, 376).

² Mai obișnuit însă: *a umbla lela* (Cihac, II, 169, etc.).

³ Confuzia se și vede într'un „a fi un *bate-lelea*“, de fapt: un *bate-lela* = haimană (Zanne, IV, 383), sau într'un „a umblă *lelea* pe drumuri“ (ibid.), explicabil și prin influența sinonimelor: „a umbla în dorul *lelei*, de dorul *lelei*, în dragul *lelei*“ (ibid.).

grumazii și se scutură din tot trupul, ș'așa cântă izbucnind cuvinte tresărite, și făcând schime urite rușinoase, și din gură cântând lucruri de rușine și adevărat satiricești. De-acolo se zice de obște de oarecare ce nu lucrează nimic, că *bate lela*¹. Un sens înrudit are și it. *fatalèlla, fatilella*, „cantilena sciocca del volgo; contadino tristo che non volendo lavorare si da a chiedere l'elemosina, cantando alcuni versi“, *lellare*, „andar lento nel risolversi e) nell'operare“ (Fanfani—Rigutini—Tommasèo), cum și ngr. *τρέλλα λέλα*. — 7. ~ *laturile* s. *lăturile* (Philippide, *o. c.*, p. 24) își găsește comentariul în versurile populare citate mai departe (subt no. 32). — 8. ~ *pavelele* (ibid.) e copia fr. *battre le pavé*. — 9. ~ *pietre* (Candrea, *Poreclele*, p. 69), aparține la aceeași categorie cu precedentul (sinon. *a numără pietrele* din Zanne, I, 254, are, firește, alt tâlc) și următoarele. — 10 ~ *poduri* (Rev. crit.-lit., I. c.) se referă, probabil, la *pod*, „stradă“ (cf. Tik-tin, s. v. 1) și face, deci, parte, din aceeași sferă de . . . ocupații de „surtucari târgovești“², ca și 11 ~ *treta*, „a umbla pe uliță“ (Rev. crit.-lit., IV, 87), „pe trotuar“ (la nsl. *trata*, „Viehtrieb, Grasplatz“, e mai greu de gândit³). — 12. ~ *a umblă de-a cileandra*, „fără nici o grijă, nepăsător, laidac, fără de nici un capăt“ (D. Furtună, *Vremuri înțelepte*, p. 90), pare o deformare, prin fonetism moldovenesc, dintr'un „de-a fi *leandra*“ (cf. și no. 36) sau un „de-acilea'n ~“ (fiindcă de *hil'andă* mr. n'ar putea fi vorba, iar țigan. *gealindră*, întrebuițat ca refren al unui cântec în pofida Țiganelor, nu e prea popular); cf. însă și no. 24. — 13 ~ *craina*, „a umbla fără rost, ca craiu (om fără căpătâiu)“ (Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, p. 22), ar putea fi mai curând în legătură cu **craina*, „marginea“ (cf. no. 32) decât cu *craiu*, cum sugerează glosatorul, deși *craiu* înseamnă, de fapt: „vagabond“ (N. Iorga, *Scrisori de boieri și negustori*, p. 189), „craiu de poduri“⁴; cf. și *crainic* „herold; telal“ (v. *teleleu* !). — 14 ~ *creanga*

¹ V. d. e. Dionisie Eclesiarhul (*Tesauru de monumente ist.*, II): „cu brut-cile nimenea să nu umble pe *poduri* . . . ca să nu facă sgomot pe *uliță*“ (p. 219), „*craii podurilor*“ (p. 232), „*craii depe ulițe*“ (*ibid.*), pentru cari cf. și „*cucii de poduri*“ (Gion, *Ist. Bucureștilor*, ad loc.).

² Cf. ngr. *σουρτούκης*, „bateur de pavés“ (Byzantios, 570).

³ Cf. și sinon. *a bate catea mănzuului* (Philippide, I. c.), *a bate în buze* (Zanne, II, 28), cum și germ. *Gassenhauer*, lit.: „einer, der auf den Gassen 'haut', d. h. umherläuft“ (Hatzfeld, *Vergl. Bedeutungslehre*, p. 75).

⁴ Cf. no 10, nota. — Pentru expresiile: „*craiu de Curtea-Veche*“ și „*craiu de Curtea-Nouă*“, v. Zanne, IV, p. 318 sqq.

(Șezătoarea, IX, 155) s. *creangă* (Zanne, II, 788) formează o familie cu n-1 16 și cele următoare. — 15 ~ *d'a doina* (Codin-Mihalache, *Sărb. poporului*, p. 63) trebuie pus în legătură cu *oina*, (*oinar*, *hoinar*) și *doina*. — 16. ~ *de flori-de-cuc* (Zanne, I, 170), ca și 17 ~ *de florile mărului* (ibid.), 18. ~ *frunza frâsinelului* (ibid., 183), 19 ~ *frunza lelii* (ibid., II, 788), fac aluzie la hoină-reala pe câmpuri și prin păduri (cf. no. 30), dacă nu reflectă cumvâ câte un început de cântec popular („Flori de măr“ se aude des prin colinde, iar „frunza lelii“ ar putea fi și: frunza *lalelei*; cf. însă no. 6, cu nota 3). — 20. ~ *fuiogă* (Zanne, II, 789; Pamfile, *Agricultura la Români*, p. 248) a fost explicat din ung. *fűjogni*, „a suflă încoace și'ncolo“ (Dicț. Ac.); cf. și rev. „Ioan Neculce“, III (1923), p. 25, unde se înregistrează: „*fuiog*, *fuiogă* (magh.), étourdi“. — 21. ~ *hăbăucă*, „în zădar, razna“, aparține, evident, la *hăbăuc*, „toqué“, unde-l și subsumă Dicț. Ac., din care luăm citatul. — 22. ~ *hai-hui* cuprinde un turcism, identificat de noi în DR., I, 277 (pentru corespondentele mr., *haihum* și *hahă*, cf. și Dalametra, p. 107). — 23. ~ *haimană*, cu sinon. *a hăimăni*, din turc. *haymana*, „vagabond, om fără căpătâiu“ (Șăineanu, s. v.; cf. însă și Tiktin, s. v.). — 24. ~ *handralela* (ibid., s. v. *handră*, „haillon“) pare un compus cu acest *handră*, dar în sensu-i figurat, de „iubită“, pe care-l autoriză simetricul *handralău*, „amant“, din 25. ~ *handralău*, „încoace și'ncolo, fără nici o treabă“ (ibid.; cf. însă și ung. *vándorló*, „wandernd, herumziehend“!), ca și sinon. — 26. ~ *de-a handramandra* (ibid.; cf. *مندره*: ori onomatopeic?) — 27. ~ *de-a harhageaua*, „a umbla pe câmpi, fără nici o treabă, jucându-se: *harhageauă* a fost un joc, care s'a pierdut“ (Zanne, IV, 377). — 28. ~ *hebereu* e ung. *heverő*, „inocupé, fainéant“ (Drăganu, DR., III, 719). — 29. ~ *de-a hoameghea* (Păcală, Monogr. com. Rășinari, p. 139) e, poate, identic cu *varmeghea*, „comitatul“ (ung. *vármegye*). — 30. ~ *hoinar*, s. *hoinaciu* (acesta, la Zanne, VI, 146: „Umbă *hoinaci* ca hangerii = hangerliii, soldații lui Hangerli“) se referă originar, evident, la jocul (*h*)*oinei* (v. Dicț. Ac., s. v., și cf. Vámbéry, Die primitive Cultur des turkotatarischen Volkes, p. 146 sq.). — 31. ~ *pe horaițe* se găsește atestat în Lex. Budan, s. v. *horaiță*, „uliță“, cu sensul de „vagor, circumvagor“. — 32. ~ din *hudă* în *hudă* (Codin, O seamă de cuvinte, p. 40, sub *hudă*, „casă“, recte: „gaură, peșteră“) e de apropiat de *hudiță* (uliță), etc., cum și de „*hârbar*“ rătăcitor din cășlă'n cășlă“. — 33. ~ *huș-margina* (Zanne, II,

789, probabil cu gândul la *Huși* sau la *huși!*), de fapt: *huciu-marginea*, corespunde fr. *battre les buissons* (cf. și *faire l'école buissonnière*) și se lămurește deplin prin următoarele pasagii din cântece populare: „Măi tu, (Gheorghe) Făt-Frumos, ce-mi tot *bași* tu *laturile*, *Laturile* și *plaiurile*, *Plaiurile*, *praveșile* ¹. Și toate hotarele?“ („Colind pentru ficior voinic“, în I. I. Răuțescu, *Colinde*, p. 6), „Gruiă piatra [închisorii] răsturnă, Taică-său dingraiu grăia: Ai, Gruiță, dragul meu, Tu îi *bate marginile*, Eu oi u *bate dricurile*, că eu sânt mai de demult, De știu rându *la bătut*“ (Frâncu-Candrea, *Moșii*, p. 205), ultimele două versuri scoțând în evidență și ideea de evitare a unei greutăți, proprie „hoinarilor“. 34. ~ *iorgusa*, „vârjol, umblă în toate părțile, să dobândească ceva“ (Șezătoarea, V, 101), „târcol (dă) = *umblă iorgusa* primprejur, trăgând nădejde să se capete cu ceva“ (ibid., 163), *umblă iorgusa*, „umblă fuioaga, fără nici un rost, de còlo-còlo“ (Pamfile, *Agr. la Români*, p. 248), *umblă iorgusa*, *iorga*, *iorcea*, „într'una, mereu, fără astâmpăr“ (T. Crudu, la G. Pascu, *Despre cimilituri*, I, 6), pare o formațiune adverbială turc., analogă lui *yoghoussa*, „sinon, autrement“ (Youssof), *ioghsa*, *ioqsa*, idem (Kieffer-Bianchi, II, 1290), din turc. *iorgha*, „trot, allure de cheval au trot, cheval qui va au trot“ (Kélékian), „cheval qui va l'amble“ (Kieffer-Bianchi, II, 1287), din care și sârb. *jorga*, „Trab und Trott gehen; das Pferd, Postgänger, Zelter“ (Filipović). — 35. ~ *lăidac* (cf. sub no. 12) e un moldovenism, neglijat de dicționar și derivând din polon.-ruten. *lajdak*, „Lumpenkerl, Halunke“, cech. *lajdak* „Herumstreicher“ (Berneker, 686). — 36. ~ *lainic*, „lăinici; flâner, vagabonder“ (Cihac, II, 511; cf. și toponimicele) pare a fi, designat la început pe unul care se ascunde, dosește, prin gunoaie: etymon ar fi, deci, ruten. *lajno*, „stercus“ (Berneker), iar nu sl. *lajha*, „paresseux“ (Cihac) sau *laie*, resp. *lăieș*, „rătăcitor“ (Șăineanu); cf. și: *pasăre lainică* (în basme²). —

¹ Pentru acest slavism, însemnând „drum drept“, cf. pe lângă cele spuse de Cihac, Tiktin și Șăineanu, s. v. (acesta din urmă nu dă decât pe *pravăț*, „călăuză“ din C. Negruzzi), și: *apравăț* [= a pravăț], „alături, aproape“ (rev. „Ion Creangă“, II, 109), „în *prăvitul* vântului“ (ibid., III, 7), *preabet*, „preajmă, aret“ (Frâncu, o. c., 104) și, mai cu seamă: „căutându-i *pravățul* stâlpului“ (Iorga, *Studii și doc.*, XIX, 30), — un exemplu, din care ar putea înțelege și d. Iorgu Iordan, ce-i cu topon. rom. *Pravățul*, și nu l-ar mai amesteca cu *Plavia* = *plavie*, „plută“, și *Plăvoia* = *plăvaua*, „alb, bălan“ (*Rum. Toponomastik*, Brünn-Leipzig 1924, p. 34).

² În chestionarul N. Densușianu (Rev. cr.-liter., III, 212): „*pasăre larnică-barnică*“. — A. Scriban (*Arhiva*, 1914) îl explică din **laidnic* = *laidac*, propunând același etymon rut.-polon.

37. ~ *langră*, „[ca un] pierde-vară“ (Viciu, *Glosar*, 55; Șezătoarea, II, 229), amintește pe *leangră*, ‘larmă, sgomot’ din Frâncu-Candrea (*Moșii*, 102), *landră*, „cu câinii landră, de-ți ia auzul“ (rev. „Ion Creangă“, 1915, p. 87; cf. Viciu, *l. c.*: „nîe *langră*“, strigăt la câni), dar și pe *horlangăr*, *holoangăr* ‘hoț de baie’ (Viciu, 51, 98; cf. DR., II, 415, n. 4), cum și pe mr. *hulăndar* ‘vagabond, rōdeur’ (cf. Pascu, *Dict. étym. macéodoroumain*, I, 210). — 38. ~ *leanca*, „umblă haimană“ (Păcală, *o. c.*, 525), amintește de **foileancă* (*foileană*), *leancă* (*cojoleancă*), „haină lungă și ponosită“ (din rut.), și de ung. *leányka*, „fată“ (cf. *lele*). — 39. ~ *nearat nesămănat* (Zanne, II, 788) se înțelege ușor și fără comentarii. — 40. ~ *în poghiazuri* (rev. „Ion Creangă“, IV, 85) înfățișează, ca și no. 3, o amintire a „podghiazurilor“ de pe vremuri („Streif-, Raubzug“, glosează Tiktin, s. v., raportându-l la polon. *podjazd*, idem, etc.). — 41. ~ *șuvai Chiranda* (Zanne, VI, 55; cf. Șezătoarea, III, 90: *șvai chiranda*, „om curvar, bețiv și cu alte rele“) exprimă, cu un timbru țigănesc, aceeași idee de eschivare prin vagabondagiu: *șuvai* pare identic cu *șovaiu*, atestat la Dosofteiu cu sensul de „subterfugiu, răspuns evasiv“ (cf. Tiktin, s. v.), iar *Chiranda* e un cunoscut n. de femei țigănesc, devenit și apelativ, cu înțelesul de „femme de mauvaise vie“¹. — 42. ~ *ulețele* (rev. „Ion Creangă“, VII, 242) a rezultat, probabil, dintr’o încrucișare între *ulate* (*olate*) și *ulițe*. — 43. ~ *zoica-beată*, „a umblă fără lucru și cam zăpăcit“ (Zanne, II, 788), cuprinde, foarte probabil, o aluzie locală (expresia e din Vâlcea) la vreo femeie bețivă și ulicernică (numele de femeie *Zoica* e atestat în „Archiva Istorică“, I², 89), fără a fi exclus însă ca baza expresiei să fie n. dialectal al gaiței, *zaică* (Marian, *Ornitologia*, II, 69), într’o formațiune analogă cu *curcă-beată*².

Revenim acum la (44): „a umblă teleleu-Tănase“.

¹ *Chirandă* seamănă să fie n. de floare *Cheiranthia* (gr. *χείρανθος*, „garofă“) sau, mai curând: *Κυρά Άνθα* (cf. *Άνθούλα*, „Floarea“), ca *Κυρά Άννα* = *Chirana* (cf. însă și varianta *pirandă*, ‘Weibchen, Dirnchen’, pe care Tiktin o raporta la fig. *pirano*, *pirani*, „Geliebte“): identificarea lui cu *Chirana* însăși și, cu atât mai mult, cu *chirănă*, *cheramă* = *κερά μου* (Pascu, *Etim. rom.*, 49 și, deja, Filimon, *Ciocoli vechi și noi*, ed. „Cartea Românească“, p. 130, n. 3), ni se pare, însă, în orice caz, inadmisibilă.

² Am lăsat la o parte sinonimele: „a tăia cânilor (s. la câni) frunză s. boji (Zanne, I, 388). — Pentru sinon a umblă în bezdilă = în zădar, din rut. *bezdilie*, v. acum T. Papahagi, *Graiul și Folklorul Maramureșului*, p. 214. — *Hâmpălăi*, „se zice celor ce le plac drumurile“ (rev. „Ion Creangă“, VII, 51), pare a fi același cuvânt cu *hâmplău*, „om mare, diform, necioplit“ (Păcală, *o. c.*, p. 525); cf. germ. *humpelig*, „șchiop“.

Observăm mai întâiu că se zice și simplu: „a umblă *teleleu*“, iar, pe de altă parte, nu numai *Tănase* („a fi un *tănase*“, „a se face *tănase*“)¹, ci și *teleleu-Tănase* se întrebuițează „adiectival“: „Când cineva se vaită mereu că-i bolnav și de fapt e un *Teleleu-Tănase*, îi urăm: Sănătatea tatei (bunicului) de la moarte'ncoace!“ (v. rev. „Izvorașul“ IV, [1922], n-le 1—2, p. 7; cf. și Șăineanu, s. v.).

În aceste condiții și'n cadrul întregii sinonimice, pe care am trecut-o în revistă mai sus, se poate afirma — și s'a afirmat de toată lumea, începând cu Cihac, — că „a umblă *teleleu-Tănase*“ nu e decât o amplificare a expresiei „a umbla *teleleu*“, — acest *teleleu* însuși nefiind decât o desvoltare din *telal*, „misit, mijlocitor, samsar“, întocmai ca și fem. *teleleică*, „femeie care umblă fără rost, fără treabă“ (Rev. crit.-lit., IV. 86), propr.: „telăliță“.

Explicația (oricât de „dunkel“ ar rămânea, cu drept cuvânt, pentru Tiktin, s. v., relația acestor cuvinte²), mi s'a părut plauzibilă, până în momentul când am cetit în Ad. Strausz, *Die Bulgaren* (Leipzig 1898), p. 330, numele serbătorii bulgărești *Atanas Talalea*, ce se prăznuiește la 2 Maiu, când calendarul ortodox fixează, de fapt, aducerea moaștelor Sf. Atanasie-cel-Mare³. Am bănuit atunci, cel puțin, o fuziune între *teleleu* din „a umblă *teleleu*“ și acel „*Talalea*“ (Atanas), în care credeam că recunosc numele „doftorului fără de arginți“ *Thalaleu*⁴.

Din nefericire, mi-a fost imposibil a-mi procura date mai precise asupra acelei serbători bulgărești. Am găsit, în schimb,

¹ Despre sinonimele *hariton*, *dilivan*, ș. a., vorbim aiurea.

² Cf. și forma *teleleauă* din cimilitura calului cu șeauă: „*Teleleauă* pe cărare, cuciu-muciu pe spinare“ (Pascu, *Despre cimilituri*, I, 210). — *Telerei* din cimilitura plugului (*ibid.*), considerat de autor ca o prescurtare din **telegărei*, se identifică sigur cu *telelei*.

³ Sf. Mucenic *Talaleu* (*Thallaleu*) se serbează la 20 ale aceleași luni (v. Mineful respectiv, ed. Sibiu 1854, unde *mastinitul* = măslinet, „olivetum“, iar *postnicul* = pustnicul + post). — Un „*Tănase* de ciomă“ se ține de popor la 18 Ianuar (ziua Cuvioșilor Atanasie și Chiril), după Codin-Mihalache, *Sărbătorile poporului*, p. 20.

⁴ Simplă homonimie sau și o doză de semantism („vracii fără bani“ vindecau doar „degeaba“!)? Ori, poate, amintirea vreunor procesioni sărbătorești de odinioară? — *Tăldăleu* și *Tăldălu* apare și ca nume umoristic al unui „prea-învățat“ comentator, în adnotațiile la „*Țiganiada*“, ed. Carțaș, pp. 100, 105, etc. — Rut. *tatalăi*, „Schwätzer, Lügner“ (Zelechowski, II, 945) e alt cuvânt, cu bază onomatopeică și corespunzând lui *totololu*, „om gălăgios“, al nostru, evident identic cu *tăldălu*, „*Tölpel*“, rămas neexplicabil lui Tiktin, s. v.

în comoara proverbelor și dictoanelor noastre, cu atâta sânguință adunate de Zanne, această variantă a expresiei, care constituie cea mai deplină confirmare a presupunerii mele: „A umblă Te-leleu și Trifon“ (VI, p. 341)¹.

Quod erat demonstrandum.

IV. — Sf. *Trifon*² s'a învrednicit, însă, și singur de amintirea poporului, care-l numește puțin reverențios: *Trif*, ba chiar *Trif-cel-Nebun* sau *Trif-Nebunul*, fiindcă și-a permis să „tușească“ pe Maica-Domnului (v. Marian, *Sărbătorile*, I, 245)³, dar îl „ține“ cu strictețe, la 1-iu Februar, ca pe „Trifonul viermilor și al lăcustelor“⁴.

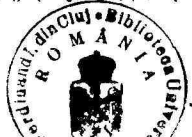
Colecția de poezii populare a lui G. Dem. Teodorescu re-produce chiar, printre alte descântece (p. 388 sqq.), etajând-o în

¹ Pentru *Tiulluliuc-Tănase* (ibid., p. 322), de aspect rutenesc (bucovinean), cf. și *tiulluliuc*, „singur, gol“ [?], din Pamfile, *Jocuri de copil*, II, 169, prin care Pascu (o. c., 210) vrea să explice pe *tillică* din cimilitura „acului“. Cf. și n. de fam. *Teleuță* (Anuar. inv. sec. 1924—5, p. 485).

² Ca n. de fam. și: *Trifon*, iar în Ghibănescu, *Ispls. și zapise*, II³, p. 257: *Trăful*.

³ Dar, poate, și fiindcă numele Sfântului (al cărui sens gr. original e, de altfel, acela de „viveur“) trezește o asociație cu *trifnit*, a (se) *trifni*, cuvânt dialectal, însemnând: „a se chercheli, a se atumă“ (despre începutul stării de ebrietate), poate din germ. *treffen* (cf. *trăsnit*, dar și rut. *truhnitl*, „verfaulen, vermodern“, și bân. *trienkienit*, băut, chrichilit [trinken])“ din Dr. Gârda, *Bănatu-l fruncea*², p. 93) și echivalând, prin unele părți ale Moldovei de Nord, cu „șicnit, a se șicni“, — după un foarte obișnuit procedeu de etimologie populară, în vigoare totdeauna și pretutindeni (cf. din lit. mai nouă a chestiunii: J. Scheffelowitz, *Gleichklangzauber in Indien und im jüdischen Volksglauben*, în „Zeitschr. d. Deutschen Morgenländ. Gesellschaft“, 1924, p. 106 sq.) — De altfel, chiar abstracție făcând de venerarea nebunilor ca agenți ai divinității în anticitate, pentru care nu numai profetismul, ci și inspirația poetică eră o *θεία μανία* (cf. și vgr. *θεομανής*, „lovit cu nebunie de zei“ = ngr. *θεότρολλος*, „nebun de legat“), există, precum se știe, o categorie de Sfinți „nebuni pentru Hristos“ (*οἱ διὰ Χριστὸν σαλοὶ*), la Dosoftciu, *Viața și petrecerea Sfinților*, 68 b, 23 și 26: „*ἱεροδιδυ* *ΧΡΟΔ ΗΒΛ* [pentru Hristos]“ (= vsl. *ΧΡΟΔΛΗΒΖ* 'stultus', din *ΧΡΟЖДА* 'μωρία, stultitia': Miklosich, *Lex. palaeosl.-gr.-lat*, 1164), ca Sf. Andreiu; dar Sf. Trifon nu e dintre aceștia.

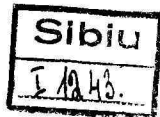
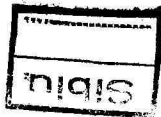
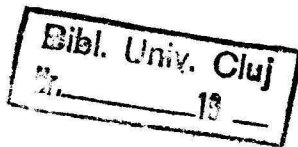
⁴ Codin-Mihalache, o. c., p. 22, și Candrea, l. c.; cf. și rev. „Tudor Pamfile“, III (1925), p. 74 sqq. — De altminterlea, chiar Cosma și Damian vindecau „nu numai oameni, ci și dobitoace“ (v. *Mineiu* pe 1-iu Iulie, ed. Sibiu, și Deubner, o. c.).

stihuri și stihulețe, „Rugăciunea Sf. Mucenic Trifon, ce se zice la grădină, la vie și la holdă“, după „Aghiasmatar mic sau scurtare din molitvelnic“, Sibiu 1851, p. 153. Și, dacă textul religios (v. și *Molitvenicul* de la Iași, 1749, p. 378)¹, incorporat astfel în culegerea populară, nu aparține de drept acolo, de fapt, prin atâtea elemente rurale și superstițioase ce conține, el cadrează perfect cu restul „descântecelor“.

Astfel de sincretism nu are nimic extraordinar pentru cine cunoaște manifestările similare de la alte popoare: Arnaud, în articolul citat mai sus (p. 517), relevă înadins caracterul „semi-liturgic“ al adaptărilor populare („accommodations populaires“) de acest gen.

V. Bogrea.

¹ Confruntarea cu acest text permite a stabili, că acel „șomlicii“ din Teodorescu nu e decât o greșală de tipar, în loc de: *somlicii*, variantă atestată a lui șomâc, „Hamster“ (cf. DR., III, 446 sq.).